

PAPER DETAILS

TITLE: Toplumsal cinsiyet kurami açisindan Cemil Süleyman'in Siyah Gözler isimli romani

AUTHORS: Menekse Yavuz

PAGES: 449-458

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3823116>

29. Toplumsal cinsiyet kuramı açısından Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler* isimli romanı

Menekşe YAVUZ¹

APA: Yavuz, M. (2023). Toplumsal cinsiyet kuramı açısından Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler* isimli romanı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 449-458. DOI: 10.29000/rumelide.1342132.

Öz

Cemil Süleyman Fecr-i Âti döneminin önemli yazarlarından biridir. Onun *Siyah Gözler* isimli romanı da hem dönem romanı olarak hem kahramanların toplumsal temsil niteliği açısından önemli bir içerik sunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemindeki toplumun içerisinde yaşayan ve eşinden ayrılmış bir kadın zaviyesinden kadın algısını veren bu romanda yazar, ağırlıklı olarak kadın kahramanın duygusal dünyası üzerinden dönemin toplumsal durumuna dair kesitler sunar. Cemil Süleyman'ın 1911'de yazdığı bu eserde başkahraman genç bir kadındır ve eşinden ayrılmıştır. Kahramanın bu kimliği, kendisinin birtakım duygusal problemler yaşamasına neden olur. Kadın kahraman, sosyal hayatla ve diğer insanlarla olan ilişkisini bu yüzden sınırlı bir düzeyde tutar. Eşinin kendisine sadakatsizliğinden dolayı yaşadığı hayal kırıklığı ve duygusal sıkıntılarına romanda sıkça yer edilir. Romanın olay örgüsü kadın kahramanın genç bir adamla yaşadığı duygusal ilişki üzerine yoğunlaşır. Karşısına çıkan genç bir adamla ilişkiye başlayan kadın kahraman, bu ilişki nedeniyle toplumsal normlarla çatıştığını düşünür ve duygusal bunalıma girer. Bu bağlamda Cemil Süleyman, yaşadığı duygusal bunalımla bir kadını ruhsal hasara uğratan evreleri, kıskançlık hissiyle kadının intiharı her zaman kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirebileceğini aynı zamanda romanın geçtiği dönemin yaşayışını ve düşünce biçimini okuyucuya sezdirmeyi başarır. Toplumsal cinsiyet kuramının çizdiği çerçeve içerisinde anlam kodları ortaya çıkan roman, döneminde kadın ve sosyal yaşamla ilgili pek çok konuyu da tartışmaya açar.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Feminizm, Eleştiri, Fecr-i Âti.

Cemil Süleyman's Novel "*Black Eyes*" through the Lens of Gender Theory

Abstract

Cemil Süleyman is one of the important writers of the Fecr-i Âti period. His novel *Black Eyes* also offers an important content both as a period novel and in terms of the social representation of the heroes. In this novel, which gives the perception of a woman living in the society of the last period of the Ottoman Empire and separated from her husband, the author presents sections about the social situation of the period, mainly through the emotional world of the heroine. In this work written by Cemil Süleyman in 1911, the protagonist is a young woman and has separated from her husband. This identity of the hero causes him to experience some emotional problems. Therefore, the heroine keeps her relationship with social life and other people at a limited level. Disappointment and emotional

¹ Öğr. Gör. Dr., Haliç Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu (İstanbul, Türkiye), menekseyavuz@halic.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1260-4349 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 24.05.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342132]

reproaches experienced by his wife due to his infidelity are frequently featured in the novel. The plot of the novel focuses on the emotional relationship of the heroine with a young man. The heroine, who starts a relationship with a young man she comes across, thinks that she is in conflict with social norms because of this relationship and falls into an emotional depression. In this context, Cemil Süleyman manages to make the reader feel the stages that bring a woman to mental damage with her emotional depression, that a woman can always consider suicide as a strong possibility with a feeling of jealousy, as well as the way of life and thought of the period in which the novel takes place. The novel, whose meaning codes emerged within the framework drawn by the gender theory, also opens up many issues related to women and social life in its period.

Keywords: Gender, Feminism, Criticism, Fecri Âti

Giriş

Toplumsal cinsiyet kuramı, modern toplumda kadın ve erkek rollerini incelemekte ve edebiyat eleştirisinde de çok sık kullanılmaktadır. Kadınlık ve erkeklik rolleri edebî eserlerde temsil edilmektedir. Kahramanlar, toplumun üyesidir ve toplumsal kodları üzerlerinde taşımaktadır. Edebiyat ve toplum ilişkisi açısından güçlü bir veri sunan edebiyat eserleri; toplumu oluşturan kurumları, toplum-birey ilişkilerini ve bireylerin üstlendiği toplumsal cinsiyet rollerini görünür kılmaktadır. 1911 yılında yayımlanan, Fecr-i Âti mensuplarından Cemil Süleyman Akyazıoğlu'na ait olan *Siyah Gözler* isimli romanda aldatıldığı için eşinden ayrılan bir kadının toplumsal süreçler bağlamında yaşadığı sorunlar söz konusu edilmiştir. Evlenmek ve toplumun meşru gördüğü şekilde ilişki yaşamak isteyen genç kadın, kendisine toplum tarafından çizilmiş çerçeve içerisinde isteklerini yerine getirememektedir. Roman kahramanı kadın eşinden ayrıldığı on senelik süre boyunca sosyal hayattan yalıtılmış ve eve hapsedilmiştir. Bu noktada kadın istediği sosyal hayatı yaşamakla toplumsal baskılar arasında yaşadığı çelişkiler, romanda etraflı bir şekilde söz konusu edilmiştir.

Romanın merkezinde yer alan genç kadın, özellikle namus-namussuzluk ikilemi etrafında toplumsal kontrolü üzerinde hissetmekte, yaş ve medeni durumu ile yaşamak istediği deneyimler arasında kalmaktadır. Kadın, muhafazakar bir çevreye mensuptur. Toplum, Tanzimat döneminden itibaren modernleşmeye başlamıştır. Ancak devlet, siyaset ve edebiyat merkezinde gerçekleşen modernizasyon girişimleri, meyvesini sosyal bağlamda vermemiş, toplum ataerkil anlayışın etkisinden kurtulamamıştır. Genç kadın, kendisini içinde bulunduğu toplumun toplumsal cinsiyet rollerini yaşamak zorunda hissetmiş, aşk ile sosyal ahlâk arasında kalmıştır (Yazar, 2015). Bu da roman kahramanı kadının ahlaki bir sorgulama yaşamasına yol açmıştır.

1. Feminizm, toplumsal cinsiyet ve edebiyat eleştirisi

Feminizmden doğan, başta kadının toplum içindeki konumunu ve durumunu ele alan ama giderek kadın sorunlarından bağımsızlaşıp kadınlık ve erkeklik olguları üzerine yoğunlaşan toplumsal cinsiyet çalışmaları (Şengül, 2015: 10) bireyin toplum içerisinde kazandığı rollerin mahiyeti üzerinde durmakta; bunların sosyal, psikolojik, ekonomik, antropolojik ve kültürel görünümelerini çözümlemeye çalışmaktadır. Bu manada, toplumsal cinsiyet kuramına geçmeden önce feminizm üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır.

Feminist hareketler, esas itibarıyla aydınlanmacı ve kapitalist modernleşmenin getirdiği ve aslında köken olarak Antik dönemden beri (Ağaoğulları, 2012: 102) var olan kadın merkezli eşitsizliklere bir

tepki olarak doğmuştur (Sancar, 2014: 42). “*Feminist tarih, erkeklerin iktidarını ve kadınların erkeklerin iktidarına direnç ve direnişlerini incelediği kadar kadınların iktidar alanlarını ve erkeklerin kadınlara direnişini de inceler.*” (Durakbaşı, 2014: 38). Bu manada bir kadın hareketi olan feminizm, sanayileşme öncesinde geleneğin ürettiği “kadın” temsilleriyle ve kalıp-yargılarıyla ilgilenmekte/mücadele etmekte, sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan kadın-erkek karşıtlığı/eşitsizliği üzerinden kadın haklarını savunmaktadır (Tekin, 2007: 6). Durakbaşı, feminist sorgulamayı kadının, konumunun getirdiği zincirlerin ayırıcılığına varmasıyla ilişkilendirmekte, feminist taleplerin eksiksiz yurttaşlık ve kadınların yoksullaşmasına karşı korumacı ve kollayıcı tedbirler çerçevesinde oluştuğunu söylemektedir (Durakbaşı, 2014: 53). Bu manada, Latince “femina”dan türeyen “feminizm” kavramı “*kadının erkeklerle ırksal, toplumsal, ekonomik ve tinsel eşitliğini elde etmek için çaba sarf ettiği bir sosyal anlamına gelmektedir.*” (Şahin, 2009: 6). Tanımdan da anlaşılacağı gibi feminizmin araştırma alanı, ataerkil yapının ürettiği “erkeklik” anlayış [lar]ıdır. Erkeklerin toplum, devlet ve kültür alanındaki hâkimiyetleri, kadınları ikinci plana atmaları ve bu anlayışlarının kökenindeki dinî, felsefî ve kültürel anlayışların eleştirisi feminist kuramların ana çıkış noktası olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte, özellikle XIX. yüzyılda feminist hareketler farklı bir çehreye bürünmüş, cinsel devrimle birlikte “*cinsiyetin ve bedeninin tanımı ve sınırları[nı]*” tartışma konusu yapmıştır (Bolay, 2009: 103).

Feminist kuram, XX. yüzyılın ortalarından itibaren erk ve ataerkillik bağlamında toplumsal cinsiyet rejimlerini incelemeye başlamış, toplumsallığın cinsel ve toplumsal kimlik üzerindeki dönüştürücü etkisini ele almıştır. Bu durum da kuramın, toplumsallık bağlamında yeniden oluşturulmasını ve toplumsallığın cinsiyetle ilişkisini sorgulayan bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Toplumsallığın çerçevesini oluşturan erk ve ataerkil düzen, cinsiyet rejiminde ve kimliğinde çok yönlü etkilere sahiptir. “Cinsiyet” veya “cinsiyet rolleri” adı verilen olgu, toplumsal çerçevede tanımlanmaktadır. Feminizmin mirası doğrultusunda daha çok kadınlık rolleri ve temsilleri üzerinde duran toplumsal cinsiyet çalışmaları, artık erkeklik rolleri ve temsilleri üzerine yapılan çalışmalarla farklı bir yöne kaymaya başlamıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet [rolleri] üzerinde de durmak gerekmektedir.

Erki temsil eden toplumun değiştirici ve dönüştürücü bir kudreti vardır. Toplum; dinî, etnik ve kültürel gelenekler yoluyla birtakım roller üreterek bu rolleri kadın ve erkeğe sunmakta, dikte etmektedir. Kadın ve erkek bireyler de toplumsal süreçler içerisinde öğrendiği/edindiği rolleri içselleştirerek toplumun diğer üyelerine aktarmaktadır. Bir bakıma toplum, erkek ve kadınlığı kültürel çerçeve içerisinde tanımlayarak rol kalıpları üretmektedir. Connell, bireyin doğuştan kazandığı/getirdiği cinsiyet özelliklerinin üzerine çeşitli beklentiler, inançlar, hedefler ve sorumluluklar bindirildiğini ve bunun üzerinden yeni bir cinsiyet tanımı yapıldığını söylemektedir (Connell, 1998: 255). Toplumsallığın cinsiyet rejimi üzerindeki etkisini fark eden feminist eleştirmenler, kadını toplum içerisinde anatomik yapısıyla anlama ve tanıma konusunda “seks” kelimesinin yetersiz kaldığını ve eril bir anlam içerdiğini tespit ederek “gender” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir (Çelik, 2010: 31). Toplumsal cinsiyet kuramı, doğuştan getirilen biyolojik cinsiyet ile sonradan, toplumsal süreçler ve ataerkil anlayışlar doğrultusunda edinilen cinsiyet rolleri (toplumsal cinsiyet) arasında ayırım yaparak “seks” ve “gender” kavramlarını incelemelerinin merkezine almıştır (Dökmen, 2009: 20). “Seks/cinsiyet” bireyin doğumla getirdiği biyolojik cinsiyetini; “gender/toplumsal cinsiyet” toplumun ataerkil anlayış ve süreçler içerisinde ürettiği kadınlık ve erkeklik rollerini karşılamaktadır. Kamla Bhasin; herkesin erkek veya dişi olarak dünyaya geldiğini, ancak toplumun bireyi zamanla farklı nitelik, davranış modelleri, rolleri, sorumlulukları, hakları ve beklentileri doğrultusunda bir erkek ve kadına dönüştürdüğünü ifade etmektedir (Bhasin, 2003: 1-2). Bu da feminizm araştırmalarının yeni bir evreye geçtiğini, kadının önündeki temel sorunun edinilmiş cinsiyet rolleri olduğunu göstermektedir (Şengül, 2015: 10).

Toplumsal cinsiyet çalışmaları; cinsiyet rolleri üzerinde durmakta, toplumla cinsiyet rolleri arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemeye çalışmaktadır. Cinsiyetin kültürel anlamlarını içeren toplumsal cinsiyet rolü, "Toplumsal tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir." (Dökmen, 2009: 20). Toplum, var olan deneyimlerin ve bilgi birikiminin bir sonucu olarak bireylere birtakım roller vermekte ve onların bu rolleri toplum içerisinde taşımalarını ve yerine getirmelerini istemektedir. Toplumsallaşma süreci içerisinde davranış rollerini birey ya gözleyerek ya da uygun olan davranışların ödüllendirilmesi, uygun olmayan davranışların ise cezalandırılması yoluyla öğrenmektedir (Oruk, 2007: 14). Rollerin bireylere öğretilmesinde aile, okul, mahalle, dinî kurumlar, akraba grupları gibi sosyal kurumlar vazife üstlenmektedir. Bir bakıma toplumsal cinsiyet rolleri toplumun gelenekselliğini korumakta, süregiden hayat içerisinde toplumun kodlarının sonraki nesillere taşınmasını sağlamaktadır. Bireylerin edindiği roller, onların olaylar karşısındaki tavır ve tepkilerinin niteliğini belirlemekte ve toplumsal erk tarafından oluşturulan geleneğin sürmesini sağlamaktadır. Kadın cinselliği, namus ve iffet, eşcinsellik, kadın-erkek ilişkileri/eşitsizlikleri, özgür cinsel deneyimler, bekâret, kadının çalışma hayatındaki rolü, efemine/kadınsı erkeklik, modernleşme/ulus devlet ve kimlikler, toplumsal dönüşümlerin kimlikler üzerindeki etkisi gibi konular toplumsal cinsiyet rollerinin niteliği ve değişimi açısından ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet merkezli eleştirilerin ataerkillik ve gelenek karşıtı bir zemine oturduğunu belirtmek gerekmektedir. Ataerki toplumsal kurumların ürettiği geleneksel anlayış, kadını belli bir kalıba sokmuş ve o kalıp içerisinde anlamaya ve tanımlamaya çalışmıştır (Durakbaşı, 2014: 38).

Genel olarak feminizm ve toplumsal cinsiyet merkezli araştırmalar; kadınlık, kadın bilinci, kadın dili, kadın sömürüsü, kadının topluma yabancılaşması ve üretim ilişkilerinin dışına atılması, metalaşma, cinsel özgürlük, eşcinsellik, evlilik karşıtlığı, ataerkillik ve erkek egemenliği, yabancılaşma gibi konular üzerinden edebiyat eserlerini eleştiriye tabi tutmaktadır.

2. *Siyah Gözler*'de toplumsal cinsiyet

Fecr-i Ati döneminin romancısı Cemil Süleyman Ayanakoğlu'nun *Siyah Gözler* isimli romanında, toplumsal cinsiyet rollerinin romanın başkahramanı "boşanmış kadın" açısından ne tip karşılığı olduğu üzerinde durulmadan önce, romanın özetini vermekte yarar vardır: Eşinden sadakasızlık nedeniyle ayrılan genç kadın, on sene bir erkekle birlikte olmaz. Genç bir erkek, kış ayı boyunca eşinden ayrılan kadını takip ve taciz eden bu eylemler, kadının ruhsal çatışmalarının gün yüzüne çıkmasına vesile olur. Kadın bir süre sonra "hatırlan edilmemiş duygularını" düşünmeye başlar ve ilişki kurar. Genç erkeğe bağlanan kadın kahraman eski evliliğinde olduğu gibi tekrar aldatılmaktan korkar. Eşinin kendisini aldatmasının ardından aldatılma düşüncesini bilinçaltına iten genç kadın, genç erkekle ilişkisinde bu düşüncüyü bilinç düzeyine çıkarır. Bu doğrultuda oldukça kışkırtıcı olduğunu, ona kendisini aldatmaması gerektiğini birkaç defa söyler. İlerleyen süreçte sevgilisini genç bir kızla vapurda ve çayırdaki kadın, onu içinden gelen sesi dinleyerek öldürür.

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından romanda yer alan kadın tipi, Türk toplumunda kadın davranışlarının şeklini belirleyen çok güçlü bir çerçeve sunmaktadır. "Dul kadın" kelime grubu ise "yüz görmüş, koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın" biçiminde tarif edilmektedir (Karahana, 2006: 3). Tarifte, kocaya yapılan atf, cinsiyetçi söylemin erkek egemenliğine bağlı olarak oluşturulduğunu ve kabul edildiğini açık bir biçimde göstermektedir. Evliliğin normal, dulluğun ise eksikli görüldüğü bir toplumda eşinden ayrılmış bir kadının tüm davranışları, toplumun dikkatini daha fazla çekmektedir. Dul kadınlar, diğer kadınlara göre davranışlarını daha fazla kontrol etmekte, dile düşürülerek zaman zaman düşük kadın olmakla itham edilmektedir. *Siyah Gözler* romanında başkahramanın dul bir kadın

olması, yaşadığı toplumsal baskıyı daha fazla hissetmesine sebep olmaktadır. Romanda toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul edilmiş bu anlayışın izlerini görmek mümkündür. Genç kadın, kendisini takip eden gençle herhangi bir ilişki yaşamamasına rağmen onu arzu etmektedir ancak bunu da “gayrimeşru rabita” olarak görmektedir. Dul olduğu için toplumun kendisini “düşük kadın” olarak görebileceği korkusuyla genç erkeğe şu sözleri söylemiştir: “Rica ederim gidiniz; benden uzaklaşınız... ben zannettiğiniz kadınlardan değilim...” (s.19). Görüldüğü gibi, dulluğun toplum içerisinde “zannedilen” ve kabul edilen bir çerçevesi ve tanımı vardır. Toplumsal baskıları üzerinde hisseden kadın, genç erkeğe bunu hatırlatarak toplum tarafından hoş karşılanmayan bir duruma sebebiyet vermek istememektedir. Meşruiyet, toplum tarafından belirlenmektedir; elbette bu durum, eşinden ayrılma bir kadının hem uymak zorunda olduğu hem de doğal isteklerini gidermek istediği ikili bir durumu arz etmektedir. Kendisini yaşadığı toplumun kurallarına uymak zorunda hisseden genç kadın, bir yandan da duygusal ihtiyacını gidermek istemektedir. Kendi içine çekilen, evde yaşamak zorunda bırakılarak toplumsal ve ekonomik hayattan yalıtılan dul kadın, toplumun çizdiği çerçevede yaşamaktadır: “Şimdi dulluğun bütün acısını hissediyor...” (s. 23). Dul kadının en büyük korkusu “ölile düşmek[tir]”: “...ben dul bir kadını, herkesin lisanına düşmek istemem...” (s. 66).

Otuz yaşında olan genç kadının hayat alanını kısıtlayan dulluk, onun yeni bir hayat kurmasının önünde engel olarak durmaktadır. Ayrılma ayrılma, sadece bir erkeğe ait olan kadın, yıllarca kendisine getirilen evlilik ve aşk tekliflerini reddetmiştir. Toplumsal baskıyla uzaklaşabileceğini düşünen ve hiçbir erkekle yakın bir ilişki kuramayan genç kadın, bir bakıma toplum tarafından tek kişilik bir hayat yaşamaya mahkûm edilmiştir.

“Şimdi gözünün önünden hatıralar bir bir gelip geliyor. Bunların arasında, bir müddet vakf-ı hülya edildikten sonra birer vesile ile vazgeçilen müjazzelâler, birinin reddedilmiş dest-i izdivacı, bir diğerinin iade olunmuş bir hediyesi, ihmal edilmiş aşk, cevapsız bırakılmış bir mektup, perestiş olunan bir kadının hayatını dolduran ufak tefek vakıf-ı gururunu okşayan lâtif hatıralar, beyninin etrafında melül ve müşteki dolaşıyorlar...” (s. 15-16)

Boşanmış bir kadın için evlilik veya arkadaşlık yoluyla yeni bir hayat kurmak imkânsızdır. O, “ayıp” ve “utanç” kavramları etrafında toplumsal hayattan uzaklaştırılmış, insanların kendisini ayıplamaması için toplumsal ilişkilerini belli bir düzene oturtmaya çalışmıştır. Zira toplumun kabul etmediği küçük bir hareket, yanlış bir izlenim, dahası toplumsal yaptırıma sebep olabilecektir. Durakbaşı’nın, Peristiany’ye atfı yaparak açıkladığı gibi, “utanç” kavramı etrafında toplum, kadınların davranışlarını (özellikle cinsel davranışlarını) düzenlemekte ve kadını cinsel iffetiyle tanımlamaktadır (Durakbaşı, 2014: 87). Genç kadın, sevmenin bir utanç ve iffet meselesi olduğunu düşünmektedir. Sevdiğini kendi kendisine itina ettğinde bunun bir çılgınlık olduğunu düşünerek sevmeye duygusundan uzaklaşmaya çalışmaktadır. (...) Yoksa seviyor muyum...? dedi. Fakat bu, çılgınlıktan başka bir şey değildi. Henüz bir diğerinin felaket zehriyle sızlarken... Birden, bir isyan-ı efkârla: Hayır, dedi. Asla...” (s. 15)

Utanç duygusu, genç kadının her adımını düşünerek atmasına yol açmaktadır. Toplum, onun utandırılacak herhangi bir davranışı karşısında kendisini mekanizmaları aracılığıyla hissettirecek ve yaptırım uygulayacaktır: “Genç kadın, şimdi kalbini kemiren bir tereddütle neye karar vereceğini düşünüyor; ibtidâ düşünülmeden yapılan bir şeyin ileride nedâmet-bahş olacak bir hata şeklinde tezâhür edebilmesi ihtimalinden endişe ediyordu.” (s. 50)

Utanç duygusu, sadece bir erkekle konuşma/görüşme aşamasında ortaya çıkmamaktadır. Toplumun kabul etmediği bir ilişki, özellikle cinsel ilişki, kadının ayıplanmasına da yol açmaktadır. Toplum, güçlü

bir kontrol mekanizmasına sahiptir ve bu mekanizmayı bireylerin vicdanlarında hissetmesini sağlamaktadır. Özellikle, duygusal arzular; utanma duygusunun en önemli kaynağı olarak belirlemekte, bireyi duygusal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaştırmaktadır. Toplumsal beklentiler etrafında şekillenen utanç ve ayıp kavramları, evli olmayan bir kadının yaşadığı deneyimle daha fazla su yüzüne çıkmaktadır (Öztürk, 2012: 141). Siyah Gözler'de genç kadın, partneriyle yaşadığı deneyimden sonra toplumun evlilik dışında ilişki deneyimi yasaklayan kurallarını düşünerek "hicap" duymakta, bu duygu altında ezilmektedir: "Şimdi bunu düşündükçe kalbinde derin bir eza duyuyor; kendisini, yabancı bir erkeğin kolları arasında hissetmekten duyulan hicapla eziliyordu." (s. 53). Yaptığı muhasebede sadece ilişki deneyiminin değil, aşkın da utanılacak bir duygu olduğunu düşünen genç kadın, hissettiği duyguların "içtinab" doğuran bir felaket olduğunu farkındadır: "(...) Daima bu gibi şeylerden içtinab eder; aşk, ona en büyük bir felaket gibi gelirdi." (s. 73). Kadının aşk hissini yaşamaktan korkmasının arkasında, on sene önce yaşadığı acı deneyim vardır. Eşi tarafından aldatılmış olması, yeni bir "felâket" yaşamaktan korkmasına sebep olmaktadır. Bu durumda onu korkutan sadece toplumun bireysel hayatındaki rolü değil, geçmişte yaşadığı vakanın bir daha tekrarlama ihtimalidir.

Genç kadın, duygularını yaşama konusunda toplumsal beklentileri gözetmekte, duygularını buna göre kontrol altında tutmaktadır. Toplum, onu "namus"una sahip olup olmamasına göre sınıflandırabileceği için gerçekleştireceği tüm davranışlar onun yaftalanarak kötü kadın olarak anılmasına yol açacaktır. Toplumsal baskıların yoğun olarak hissedildiği toplumlarda ayıplama ve utanç mekanizmalarının öne çıkması, bireyin doğasıyla kültür arasında yaşadığı derin çelişkiyi gün yüzüne çıkarmaktadır. Söyledikleri, nedamet duygusuyla yaptıklarını çılgınlık olarak görmektedir: "*Ben ne yaptım yarabbi...? diyordu. Şüphesiz, bu yaptığı bir çılgınlıktı. Fakat bir kere olmuştu. Şimdi azîm bir nedâmetle vaziyetini düşünüyor; zihninde buna karşı verilecek cevabı hazırlıyordu.*" (s. 59).

Doğu toplumlarında daha çok kadınlı ilişkilendirilen "namus" kavramı, (Akbalık, 2012: 268) *Siyah Gözler*'in başkahramanının yaşadığı toplumsal baskının kilit noktasını oluşturmaktadır. Devellioğlu'nun sözlüğünde "kanun, nizam" tanımlarının ardından "ar, edep, hayâ, ırz, temizlik, doğruluk" (Devellioğlu, 1999: 805) gibi kavrayışlara sahip olan namus, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde de "Bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet, dürüstlük, doğruluk." şeklinde tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>, erişim: 20.05.2021). Bu tanımlardan da anlaşıldığı kadarıyla toplumsal kuralları ve geleneklerin çerçevesini belirleyen normlar, "namus" kavramının tanımında da güçlü bir etkiye sahiptir.

Dul kadın, üyesi olduğu toplumun beklentilerini karşılamak isterken toplumsal cinsiyet rolleri etrafında "namus" merkezli bir dizi problem yaşamaktadır. Romanda "dulluk", "utanç" ve "ayıp" gibi kavramlar "namus" etrafında özel bir önem kazanmakta, genç kadının kendi benliğinden uzaklaşmasına, içinde bulunduğu toplumun ilişkiler düzeniyle çatışma yaşamasına sebep olmaktadır (Altunyay, 2015: 84). Toplumun dul bir kadın olarak kendisinden beklediklerinin farkında olan genç kadının eylemleri "namus", namussuzluk, namuskârlık gibi kelimelerle birlikte vererek toplumsal cinsiyet rollerinin gücü vurgulanmaktadır.

Siyah Gözler'in başkahramanı dul kadın, genç erkekle duygusal bir ilişki kurmadan önce ve sonra "namus-namussuzluk" kavram çifti etrafında ikilemler yaşamıştır. Genç erkeğin kendisini takip ve taciz etmesi karşısında, "Rica ederim, beni bırakınız... bu yaptığınız şeyin namuslu bir kadına karşı bir hakaret olduğunu düşününüz." (s. 24) diyerek toplumsal baskılardan korktuğunu, "namussuz" olarak yaftalanmak istemediğini açıkça ifade etmiştir. Toplumun kurallarına göre evlilik dışında bir erkekle

ilişki kurmak hoş karşılanmaktadır. Kadın kahraman, genç adamla konuşurken bu kaygıyı şöyle dile getirir:

“(...) Zaten ufak bir lakırdının bir iki gün içinde çocukların ağzına düşecek kadar her şeyi i'zâm eden bu muhitte, bir erkekle konuşmanın ehemmiyetini düşündü; sonra kendi mevkiini gözünün önüne getirdi. Lâkin bu, bir namussuzluktan başka bir şey miydi?... İşte o da diğerleri gibi yapmıyor muydu?” (s. 25).

Dul kadın, genç erkekle cinsel ilişki yaşadıkdan sonra yaptığının bir namussuzluk olduğunu düşünmüş ve yaşadıklarından pişman olmuştur. Genç kadın, üyesi olduğu toplumun namus konusunda cinsiyet çerçeveyi içselleştirmektedir bu da onun erkek egemen toplumun toplumsal cinsiyet rollerinden yadın olarak etkilendiğini göstermektedir.

“(...) Yarabbi, o zaman buna nasıl razı olmuştu?.. Fakat bu bir namussuzluktan başka bir şey değildi. Şimdi gözünün önünde bir hakikat yaşıyor; o zaman düşünülmeden ihtiyâr olunan hareketler, bütün çirkinlikleriyle birer birer kesb-i vuzuh ederek onu elim bir mesuliyet-i vicdaniye altında müttehem gösteriyordu.” (s. 53).

Dul kadın, yaşadığı ilişkinin sonucunda kendisini namussuz hissetmekte ve “*mesuliyet-i vicdaniye altında*” kalmaktadır. Toplum, cinsiyet rejimini bir vicdan meselesi haline getirmiş ve toplumsal rolleri bu çerçevede belirlemiştir. Bu rollere uygun olmayan bir davranış göstermekse kişinin “*müttehem*” görülmesine yol açmaktadır.

Dul kadın, yaşadığı duygusal ilişkinin sonucunda geri dönüşü olmayan bir yola girerek her şeyin bittiğine inanmaktadır. Bu çerçevede alçaldığını ve bu alçaklıkla artık yaşayamayacağını düşünmektedir: “Demek bitti; artık her şey bitti. ... Oh evet, artık her şey bitmiş ve o, bir alçak, bir namussuz olmuştu. Bunu düşündükçe yeşinden öldürüyor; Oh, artık yaşayamam... *diyordu*.” (s. 61). Evlilik öncesinde ya da dışında yaşanan bir ilişki, bu ilişkiyi yaşayanın ölümü düşünmesine yol açmaktadır. Ölüm, toplumun meşru görmediği davranışın sahibinin temizlenmesini sağlayacaktır: “Şimdi şurada birdenbire ölüverse... Oh, bu o kadar güzel bir şeydi ki kalbi bir hiss-i ademle dolarak yok olmaktaki hazz-ı manevi ile ruhunda ebedî bir istirahat-i vicdaniye duydu.” (s. 62). Ölüm, dul kadının vicdanını rahatlatmak için bulunduğu bir çaredir.

Toplum tarafından kabul edilmeyen bir ilişki karşısında hayatına son verme kararı, onun toplumsallığı ne denli içselleştirdiğini göstermektedir. Genç kadın, içinde yaşadığı toplumun kendisine biçtiği rollerin ve bu rolleri yerine getirememesi karşısında ne gibi bir sonuçla karşılaşacağını farkındadır. Bu yüzden ölüm, onun tercih edebileceği bir kaçış ve çıkış noktası haline gelmiştir. Ölümle gelen kurtuluşu, toplumsal bir yaptırımdan uzaklaşmak ve toplumun zihninde oluşturduğu ağırlıktan kurtulabilmek için çıkış yolu olarak görmektedir.

1900'li yılların başındaki Osmanlı toplumunda dinin toplumsal olayların gerçekleşmesi ve açıklanmasında önemli ve güçlü bir arka plan olduğu bilinen bir gerçektir. Din, beden ve iffetin korunması için güçlü bir referanstır. Kadın ve erkek iffetine değer veren bir din olan İslamiyet'in kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim*'deki farklı ayetler bunu göstermektedir.² Dinî referanslarla geliştirilen namus

². *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Elmalılı Hamdi Yazır, Temel Neşriyat, Nur suresi/4, 25. Ayet: “İçinizden kim Müslüman hür kadınlarla evlenecek imkânâ sahip değilse o ellerinizin altındaki mümin cariyelerle evlenebilir. Allah, değerinizi imanınızla bilir. Siz müminler, hep birbirinizden sayılırsınız. Onun için fuhuş yapmayarak, gizli dost da edinmeyerek namuslu yaşadıkları halde sahiplerinin izniyle onları nikâhlayınız, mehirlerini güzellikle kendilerine veriniz.”; Mâide suresi/5, 5. Ayet: “Mümin kadınların hür olanlarıyla, sizden önce kendilerine kitap verilen toplulukların hür kadınları da iffetlerinizi koruyarak, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, kendilerine mehirlerini verip nikâhlayacağınıza

anlayışı İslâmî söylemi etkilemiş, kadının kendini kontrolü, bedeni aracılığıyla denetlenmeye ve yönlendirilmeye çalışılması Müslüman toplumlarda önemli bir sorun olmuştur (Berktaş, 2000: 149). Kadın bedeninin bu denli kontrol altında tutulmasının sebebi, "Cinselliğin etkin bir tehlike odağı ve toplum için potansiyel bir kargaşa unsuru olmasıdır." (Kandiyoti, 2013: 148). Romanda cinsellik, namus ve kadın bağlamında İslam dininin referanslarına "mukaddesat, tövbe/arınma" sözcükleriyle atıf yapılmaktadır. Dul kadın, genç erkeklerle evlilik dışı bir cinsel ilişki kurarsa "*mukaddesatını nez[ifsat]*" edeceğini düşünmektedir: "(...) *Eğer böyle devam ederse bugün o kadar korkulan bu tehlike karşısında metanetlerini kaybediverecek ve artık tamiri kabil olmayan bir hata, ondan en mukaddes bir şeyi neş etmiş olacaktır.*" (s. 23). Dul kadın, duygusal ilişkilerin toplumsal ve dinî kurallar çerçevesinde yaşaması gerektiğini düşünerek duyguları için "*mukaddesat*" kelimesiyle karşılamıştır: "(...) *bu çocuk onu sevmiyordu. (...) bir kadının mukaddesatıyla oynamaktan bir zevk duyuyordu.*" (s. 25). Toplum; duygusal ilişkileri ancak resmî ve kurumsal bir bağ kurularak yaşanacağını kabul etmektedir, dul kadın da bu kuralı benimsemektedir.

Genç kadın, yaşadığı ilişkiden sonra işittiği ezan sesiyle günah işlediğini tekrar hatırlamış ve yaşadıklarını düşünerek "*muazzep*" olmuştur. Şüphesiz, genç kadının yaptıklarının günah olarak görmesi ve günahlarının acısını çektiği bir sırada ezan sesiyle pişmanlık yaşamak, dinî referanslar arasındaki ilişkiye bir gönderme yapılmak istenmesindendir. Ezan sesiyle genç kadın, mabette insanların günah olarak addedilen eylemlerinden arındığını bilmektedir. Hissettiği pişmanlık ve arınma duygusunun çerçevesini çizen husus, bedenini toplumsal ve dinî geleneklerin referans ettiği meşruiyetin dışına çıkarak bir başkasıyla paylaşmasıdır:

"Karşıda camide sabah ezanı okunuyordu. Ve bu ses ona o kadar müessir ve o kadar ruhani geldi ki birden, bütün vücudunu ihata eden bir ra'se-i haşyetle ihfedi. Bu ses, ona günahlarının bir nidâ-yı irşad gibi geliyordu. Mefkûresinin siyahlıkları arasında, bir nur-ı hakikat parlıyor; gözünün önünde, bir şahrâh-ı gufrân açılıyordu. Orada bütün insanların gelir; kalplerinin siyahlıklarını bırakarak pâk ve nezîh giderlerdi. Genç kadın, şimdi ruhunda ebedî giriyelerin lerziş-i hüznünü uyandıran bu sesi dinlerken kalbi bir huşû-i dindârâne ile doluyor, günahlarının nedâmet-bahş telehhüfleriyle muazzep oluyordu. Sonra, bir rikkat-i hissiyatla uzun uzun ağlıyor ve bu gözyaşları, kalbinin zehr-i âlâmını silerek maneviyatını bir şifa-yı tesliyetle yıkıyordu." (s. 63)

Yaşadıklarının ağırlığına dayanamayan genç kadın, tövbe ederek rahatlamak istemektedir; böylece üzerinde hissettiği toplumsal baskıdan da kurtulacaktır: "(...) *Bu akşam ne olacaksa olacak ve bu geceden itibaren her şey tövbe edecektir.*" (s. 68). Tüm bunların ışığında, üyesi olduğu toplumun kadın için ürettiği rol kalıplarını benimseyen genç kadının iradesiyle yaşadığı ilişkiyi "*iğfal*" olarak nitelemesi oldukça ilginçtir. Kurduğu ilişki karşılığında sevgilisi ile evlenmek isteyen dul kadın, toplumun çizdiği sınırlar içerisinde kutsal olduğunu düşündüğü ilişkisini, bir başkasıyla paylaşması karşısında ıstırap yaşamaktadır. Bu noktada, hiçbir şeyini kaybetmeyecek, toplum tarafından istiskâl edilmeyecek olan genç kadının ona "*istihfaf*" ederek baktığını düşünerek küçüldüğünü ve iğfal edildiğini hissetmiştir: "(...) Sonra, onun gözlerinin içinde, kendisine karşı bir mana-yı istihfaf fark ediyor; iğfal olunmuş bir kadına

takdirde size helaldir."; İsra suresi/17, 32. Ayet: "*Zinaya da yaklaşmayın. Çünkü o, pek çirkindir; kötü bir yoldur.*"; Mü'minün suresi/23, 5. Ayet: "*Onlar, (meşru olmayan cinsel ilişkiye girmeyerek) namuslarını korurlar.*"; Nûr suresi/24, 30. Ayet: "*Mümin erkeklerle gözlerini (harama bakmaktan) sakınmalarını, namuslarını korumalarını söyle.*"; Nûr suresi, 31. Ayet: "*Mümin kadınlara da söyle: 'Gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, namuslarını korusunlar.*"; Nûr suresi/24, 33. Ayet: "*Evlenmeye imkân bulamayanlar, Allah onlara hazinesinden bir zenginlik verinceye kadar namuslu kalmaya çalışsınlar.*"; Meâric suresi/70, 29. Ayet: "*Onlar, apışlarını, ırzlarını korurlar.*"

karşı kalbinde bir galibiyet zaferiyle yanından geçerken manidar bir nazarla gülümsediğini düşünüyordu.” (s. 61).

Yaşadığı birlikteliğin niteliğine göre sadece toplum tarafından değil, partneri tarafından da dul bir kadın küçümselebilmektedir. Ortak ve eşit duygu paylaşımının sonucu olarak gerçekleşen ilişkinin ardından erkeğin kadını küçümsemesi, erkeğin kendine verdiği değer ve üstünlükle yakından ilişkilidir. Bunun karşısında dul kadın da kendisini iffal edilmiş olarak görmektedir.

Sonuç

Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler* isimli romanı, kadının son dönem Osmanlı toplumundaki konumunu ortaya koymaktadır. Romanın dul kadın olarak nitelendirilen başkahramanı, üzerinde toplumun erkek egemen baskısını hissetmektedir. Bu yüzden kadın, kendisi olarak var olamamakta, kişisel arzularını yaşayamamakta ve bundan dolayı ahlâk merkezinde bir çatışma yaşamaktadır. Kendisinden yaşça küçük erkeği görmesinden, bu erkek tarafından takip edilmesinden sonra uzun yıllarda hatmin olmayan duygularının farkına varan kadın, dul olmasının getirdiği ağır yükü de hatırlamakta ve bunu yaşamının sonuna kadar bir yük olarak taşımak zorunda taşımak zorunda olduğunu düşünmektedir. Toplumun tanımladığı cinsiyet rolleri, dul kadının üzerinde ağır bir baskı oluşturmaktadır. Bu baskı, dul kadının arzularıyla toplumsal cinsiyet rolleri arasında ikilem yaşamasına neden olmaktadır.

Ancak dul kadın, sevgiliyle ilişki yaşarken toplumun belirlediği cinsiyet rollerini de benimsediğini ortaya koymaktadır. Yaşadığı ilişkinin toplumun ve dinin tanımladığı “namus” kavramı etrafında hoş karşılanmayacağını düşünerek ölümü bile düşünmektedir. Yani dul kadın, toplumun belirlediği cinsiyet rollerini düşünerek yaptığının yanlış olduğuna inanmaktadır. Bu da onun, toplumda kendisi gibi var olmak ve bireyselleşmek isterken bunu başaramadığını ve toplumsal kuralların etkisi altında kaldığını göstermektedir. Dul kadının, yaşadığı ikilem ve çelişkilerin temelinde onun namus-ahlak-arzu üçgeninde yaşadığı çatışma bulunmaktadır.

Romanda, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel bir süreç dâhilinde öğrenildiğini görmek de mümkündür. Romanın başkahramanı bu kadın toplumun kendisine biçtiği rolün farkındadır. Eşi öldükten sonra on yıl boyunca evlenmemiştir. Kendisine düşenin, dul bir kadın olarak evinde oturmak, hayatını toplumun belirlediği çizgide sürdürmektir. Bunun için toplumsal hayattan uzak kalmış, insanlarla mümkün olduğunca ilişki kurmamaya çalışmıştır. Toplumun belirlediği kurallar çerçevesinde yaşamını sürdürmemesi durumunda yaftalanacağını düşünmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yay., İstanbul.
- Akbalı, A. (2012). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine Kadınlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınay, K. (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Romanında İnsan Psikolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, Denizli.
- Berktaş, F. (2000). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yay., İstanbul.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*, (Çev.: Kader Ay), Kadav Yay., İstanbul.
- Bolay, S. H. (2009). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara.
- Cemil Süleyman (1997). *Siyah Gözler*, (Haz.: Nuri Akbayır), Oğlak Yayınları, İstanbul.

- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, (Çev: Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çelik, F. (2010). *Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Sunumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Durakbaşı, A. (2014). *Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yay., İstanbul.
- Durant, W. (2010). *Felsefenin Öyküsü*, (Çev.: Ender Gürol), İz Yay., İstanbul.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5571738eca63c9.50203893
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5566c6.2103a87.93433496
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yay., İstanbul.
- Karahan, A. (2006). "Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine", *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara.
- Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali*, Elmalılı Hamdi Yazır, Temel Neşriyat.
- Oruk, S. G. *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psiko-Sosyal ve Cinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Öztürk, N. (2012). *Bir Beden Sosyolojisi Problemi Olarak Namus Kavramı ve Kadın Bedeni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoglu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız İktidar-Aile, Sokakta ve Piyasada Erkekler*, Metis Yay., İstanbul.
- Sancar S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti-Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yay., İstanbul.
- Şahin, E. (2009). *Leyla Erbil'in Felsefesine Feminist Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şengül, M. B. (2015). *Türk Romanında Feminizm (1960-1980)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tekin, E. (2007). *1980 Sonrası Türkiye'de Feminizmin Görünümü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, D. E. (2007). *Cemil Süleyman Alyanakoğlu'nun Timsal-i Aşk Adlı Hikaye Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.